

Яна Комар
(Горлівка)

**РОЛЬ ТРАДИЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ БОЛГАРСЬКОЇ
ДІАСПОРИ В ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ
УКРАЇНИ**

Становлення державності України, її національне та культурне відродження привернули увагу до питання формування структури українського суспільства. Звертаючись до етнічної структури, варто зазначити, що українці є домінуючим етносом, який заклав основи процесу державотворення. Однак упродовж багатьох століть поряд мешкають і представники

інших народів, які брали активну участь в історичному розвитку української держави, виявляли власні особливості, свою унікальність: мову, традиції, побут. У процесі міжкультурних взаємин вони збагачували українську культурну спадщину, водночас переймаючи щось і від сусідів.

В Україні, за даними Всеукраїнського перепису населення, проживають представники понад 130 національностей і народностей: росіяни, білоруси, греки, цигани та багато інших, чисельністю від 8 млн. (росіяни) до 33 тис. (німці) і навіть менше [1]. І кожен із цих етносів є частиною українського суспільства. У цій статті автор пропонує звернути увагу на представників болгарської діаспори. Поселення болгар на території України були відомі ще з V–VI ст. Переселення болгар у Північне Причорномор'я та Крим набуло значного поширення в XIX ст., хоча до цього болгари неодноразово приходили на терени України й залишалися тут жити, таким чином, культурна взаємодія слов'янських народів відбувалася впродовж багатьох віків.

Необхідність осмислення ролі традиційної культури болгарської діаспори в процесі формування соціального простору України зумовлює мету обраної теми. Автор аналізує приклади матеріальної та духовної культури болгар України, знаходячи паралелі в українській традиційній культурі. Значна увага приділяється українсько-болгарським мовним зв'язкам на сучасному етапі.

Зацікавленість традиційною культурою болгар України спостерігається здавна. Цією проблематикою займалися дослідники XIX–XXI ст., серед яких можна назвати М. Державіна, І. Горбань, І. Грека, М. Червенкова, М. Дихана, О. Музиченка, І. Носкову, В. Диханова, І. Стоянова [2]. Їхні роботи мають різне спрямування та хронологічні межі, але їх об'єднує тема болгар України, традиції та звичаї цього народу. Культура живе, постійно розвивається, тому певна кількість сучасних дослідників звертає увагу саме на проблеми міжетнічних зв'язків, толерантності, українсько-болгарські культурні та наукові віхи дружби тощо. Зокрема, такі питання розглядають С. Асланов, В. Наулко, Ю. Тимошенко, В. Євтух та багато інших [3].

З огляду на те, що сьогодні спостерігається підвищений інтерес до проблем наці-

ональних меншин, етнопонаціональних взаємин, тема традиційної культури болгарської діаспори в процесі формування соціального простору України нині є актуальною та потребує подальшого висвітлення.

Життєдіяльність сучасного суспільства забезпечується нормами права, звідом законів, які приймають народні обранці, тобто представники народу. Однак невід'ємно від сучасного суспільства існує традиційний тип суспільства (чи традиційна культура), який функціонує за законами звичаєвого права, на підставі традицій і настанов. Традиційна культура характерна переважно для сільської місцевості, де незаперечним джерелом мудрості є старше покоління. Авторитет старшого покоління є вирішальним у всіх питаннях: від того, коли починати сіяти, до вибору майбутнього чоловіка чи дружини. Такий підхід давав змогу вирішувати більшість конфліктів безкровно. Традиційна культура органічно споріднена з природою, тут конфлікт між природою, людиною та суспільством відсутній. Гармонійні відносини людини та традиційної культури дають поштовх до збереження самотності, тобто традиційна культура зорієнтована на самозбереження власної автентичності.

Постійні зміни, що відбуваються внаслідок модернізації, глобалізації та інших сучасних процесів, знаходять відображення і в культурі. Зокрема, у сучасній культурі порушена дихотомія відносин «старше покоління – родина»: простежується зниження авторитету старшого покоління. Швидкі зміни культурної дійсності породжують нові покоління молоді.

Сучасний тип культури притаманний для індустріальних урбанізованих міст, районів, країн. Однак існування традиційної культури є цілком можливим в індустріально розвинутій державі. Україна є прикладом співіснування двох типів культур в одній країні – уніфікованої сучасної та самотньої традиційної. У деяких країнах світу, таких, як Великобританія, Японія чи Китай, поєднання традиційної та сучасної культур сприяло появі нового змішаного типу культури, де гармонійно поєднані модернізаційні тенденції та традиційний етнічний устрій життя, національні особливості та звичаї. Специфічним фактором для України, що впливає на формування змішаного

типу культури, є багатонаціональність. Наприклад, південь країни завжди був строкатим регіоном, де впродовж тривалого часу мешкали молдавани, румуни, гагаузи, болгары, українці, росіяни, цигани та інші етноси. Кожна з цих національних спільнот має власну багату систему традицій – матеріальну та духовну спадщину.

Матеріальна культура включає в себе такі елементи, як породи тварин і сорти рослин, ґрунти і природні речовини (ресурси), усе те, що зазнало обробки. До матеріальної культури відносять також будівлі та споруди, інструменти та обладнання для будь-яких видів діяльності, шляхи повідомлення та засоби транспорту, зв'язок і засоби зв'язку, технології [4].

Одним із прикладів інтеграції елементів болгарської матеріальної культури в українську стала культура городництва болгар. Цей промисел був суто чоловічою справою, що пов'язано зі складністю процесу. У сільськогосподарській термінології часто трапляються слова або болгарського походження, або з означенням «болгарський», оскільки першопрохідниками в цій галузі були саме болгары. Наприклад, зрошувальний механізм, що використовували болгары в Європі та на теренах Російської імперії, був відомий як «болгарське колесо». Болгары привнесли в українську та світову агрокультуру поняття теплично-парникового господарства, що дозволило вирощувати теплолюбні культури навіть на півночі. Було досягнуто успіху в селекційній справі, з'явилися нові врожайні та холодостійкі сорти (перець Болгарський, цибуля сортів *Болгарський арпаджик* і *Самоводенська каба*) [5, с. 71–72]. Спільними з українцями були використання таких знарядь, як серп, коса, вили, ціп і молотьба кінями, катками. Для прокатування застосовувалися дерев'яний каток.

Товарним підприємством болгар була «артел» – прототип сучасних компаній з багатоступеневою структурою, чітким розподілом обов'язків і відрядною формою заробітної плати.

До традиційної матеріальної культури також відносять національний одяг і його елементи. Шерстяний жіночий очіпок, прикраси (коралі, намисто, кільчики, обручі) багато в чому подібні до деталей костюма українців і молдаван. Схожі

також тунікоподібні жіночі сорочки, вишивки тощо.

Симбіоз міжкультурної взаємодії спостерігається й у сфері духовної культури, що є продуктом духовної діяльності людини. Вона існує переважно в ідеальному вигляді: поняття, уявлення, судження, символи, вірування, почуття, переживання. Духовна культура моделює особливий простір цінностей, визначає та задовольняє інтелектуальні та емоційні потреби.

Взаємопроникнення геностилів культури проявлялося через художню творчість, національну музику, традиції та звичаї. В українців Карпат символічне дійство «курчаний полазник» на свято Андрія (13 грудня) має паралелі в календарній обрядовості південних слов'ян, від яких ця традиція, мабуть, і була запозичена: 20 грудня болгары святкують день св. Ігнатія – Ігнаждень. Заслужують на увагу особливості використання українцями та болгарами магічного символу цього свята – курки, яка уособлювала родючість і багатство. Лемки Пряшівщини бажали господарям, щоби добре неслися кури. Галицькі лемки запорукою доброї родючості вважали прихід до хати першим хлопця. Болгары Одещини на Ігнаждень рановранці саджали дітей на соломку, розстелену на долівці у вигляді кубельця, діти імітували кудкудакання.

Більшість символічних дійств під час свят зимового циклу болгар та українців подібні, що пов'язано як із частковою інтерференцією традицій і звичаїв двох народів, так і з міфологічною вірою більшості народів у те, що події на зламі року впливають на весь наступний рік. Обов'язковим обрядовим дійством на зимові свята було обкурювання ладаном – вважалося, що це відлякує злі сили. Ладаном обкурювали не лише хату, а й худобу та господарські будівлі.

Генетична спорідненість двох народів безперечно вплинула на формування особливої культурної поведінки, зафіксованої в ритуалах, традиціях і звичаях, які є результатом обстоювання великою групою людей спільних вірувань, культурних уподобань, символів, манери поведінки тощо. Одним із головних символів в українців і болгар став хліб: з точки зору християнської моралі – символ єднання всіх християнських народів, любові, рівності,

братерства, свободи, а з точки зору міфотворчого початку – символ сонця, добробуту та любові. В обох народів на свята чи у визначні події не можна було різати хліб, а лише ламати його (цикл зимових свят, весільний обряд). Шанобливе ставлення до хліба перейшло у фольклор.

Прислів'я та приказки займають особливе місце під час вивчення традиційної культури народу, а компаративістика пареміологічного фонду мов дає змогу виокремити загальне та індивідуальне в різних культурах. Спільність мови є незаперечним фактом у національній ідентифікації етносу. Не слід забувати, що мова є одним із першочергових складників специфічної етнічної культури. Близьке сусідство з представниками інших національностей змушує будувати певні взаємини. Засобом вираження намірів стає мова – як рідна, так і мова співбесідника.

У світі на сучасному етапі існує близько 200 незалежних держав, але якщо брати до уваги напівзалежні території, автономії та держави, то кількість існуючих мов зростає. За підрахунками мовознавців, кількість функціонуючих мов у світі сягає 3000. Беручи до уваги діалекти, кількість мов збільшується в десятки разів, а це означає, що майже в кожній державі одночасно співіснують кілька мов. Поясненням цього явища є існування в межах іноетнічного середовища мов етнічних народів, які не мають власної державності, або національних етнічних спільнот, які мають національні держави, але опинилися за їхніми межами через низку історичних причин.

Мови таких національних меншин знаходяться в досить скрутному становищі. Ця ситуація пов'язана з інтеграційними процесами сьогодення: глобалізацією економіки, формуванням єдиного інформаційного простору, технічним поділом праці, що зумовлює стандартизацію, упорядкованість та застосування єдиних правил і норм. Однак нині інтеграційний процес з економіко-правової та загальнотехнічної сфер перейшов у сферу мови та культури.

В етнічній історії України простежується регіональна самотність. Зважаючи на генетичну та етнографічну історію Півдня України, мовна ситуація може бути схарактеризована як гетероморфна: державною мовою є українська, мовою

міжнаціонального спілкування лишається російська, а болгарська мова переважає в сімейно-побутовій сфері; також поширені ідіоми інших меншин. Гетероморфна ситуація є наслідком багатьох перетворень у політичному та соціально-економічному житті регіону. Особливо інтенсивно процес суспільних змін відбувався в другій половині ХХ ст.

Ступінь використання іншомовних ідіом у селах із компактним проживанням болгар залежить від деяких факторів загального (місце розташування населеного пункту, сусідство з представниками інших етносів) та індивідуального (вік, освіта, соціальне походження, соціальний стан) характеру. Унаслідок тісних контактів між болгарами та росіянами відбулася взаємозаміна деяких елементів традиційної культури місцевих мешканців. З початком розбудови української держави аналогічні процеси проходять між болгарами та українцями.

Білінгвізм комунікативної ситуації став звичним явищем для бессарабських болгар. Зміна мовних кодів може відбуватися декілька разів на день. Сучасна болгарська діалектична мова зазнає змін: спочатку відчувався вплив російських, а нині – українських лексем. Спостерігаються випадки інтеграції українських укралень у систему болгарського діалекту як його постійних складників: «хорта ходять ли в църква? – одаг/хор ... *зарас* сильно модно у нас да се венчават» [6, с. 36]. В українських болгар порівняно мало запозичень, які можна впевнено визначити як українські, наприклад: *сірники, самогон*. При цьому вони виявляються переважно в районах, де переважає українське населення (Миколаївська та Кіровоградська області). У болгарську мову інтегруються також такі українські словоформи та словосполучення, що позначають певні явища державної системи, наприклад: *податкова, Верховна Рада* та ін. Однією зі сфер взаємовпливу є мовні зміни, які реалізуються через приклади інтерференції. Отже, соціально-комунікативна система бессарабських болгар включає в себе болгарську мову, що функціонує в сімейно-побутовій сфері, російську мову, що є мовою міжнаціонального спілкування, та українську мову, що представлена офіційно-діловим, публіцистичним і науковим стилями.

Виходячи з викладених фактів, автор доходить висновку, що поступовий розвиток етнічних спільнот, взаємопроникнення елементів традиційних культур, мовні зв'язки свідчать про гармонійний досвід культури добросусідства українців і болгар України. Споріднений зв'язок української та болгарської культур і мов сприяв формуванню єдиного соціокультурного простору, що є зручним для проживання всіх близьких за генетичним походженням слов'янських народів.

Болгари України зробили відчутний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток України, і безперечним є факт, що процес взаємодії культур українського та болгарського народів не завершений і продовжує динамічно розвиватися.

1. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.
2. *Державин Н.* Болгарские колонии Новороссийского края: Херсон. и Тавр. губ. – Симф., 1908; *Горбань І.* Фольклор і фольклористика болгар в Україні. – Л., 2004; *Грек І.* Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов юга России (конец 20-х – середина 50-х гг. XIX в.). – Кишинев, 1988; *Черенков Н.* Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще. – София, 1993; *Дихан М.* Под родната стряхата. – О., 2004; *Музиченко О.* Історія, етнографія та народна творчість кримських болгар: Зб. – Сімф., 2004; *Носкова І.* Крымские болгары в XIX – начале XX в.: история и культура. – Симф., 2002; *Диханов В.* Календарна обрядовість болгар та гагаузів Південної України: Дис. ... канд. іст. наук. – О., 2001; *Стоянов І.* Болгарська мова в Україні: проблема функціонування та розвитку лексики: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 1995.
3. *Асланов С.* Роль національних меншин у політичному житті України // Сучасна українська політика: політика і політологи про неї. – К.; Миколаїв, 2008. – Вип. 14. – С. 370–376.; *Наулко В.* Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998; *Тимошенко Ю.* Українсько-болгарські відносини в 90-х роках XX століття: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004; Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспек-

тиви / Шаповал Ю., Курас І., Нагорна Л., Євтух В., Швед В. – К., 1997.

4. Українська і зарубіжна культура: навч. посіб. / Під заг. ред. К. Заблоцької. – Донецьк, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesna.org.ua/txt/zablotkv/istkul/index.html>.
5. *Маркова Л.* Болгары Закарпатья // Этнографическое обозрение. – 1999. – № 5. – С. 70–81.
6. *Берестецька О.* Взаємодія мов на рівні стилів в умовах болгарсько-російського білінгвізму // Східнослов'янська філологія: зб. наук. праць. – Горлівка, 2003. – Вип. 3. – С. 31–39.